

Imre Miklós¹

Gazdaságirányítás Magyarországon a két világháború között, különös tekintettel az ipar irányítására

Tamás András professzor úr az államtudomány(ok) kiemelkedő, nemzetközi hírű képviselője. A kiváló tudós 80. születésnapjára készült áttekintés a két világháború közötti magyar gazdaságirányítás legfontosabb jellemzőit igyekszik bemutatni. Az elemzés fókuszában az iparirányítás áll.

Trianon gazdasági következményei

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-ban megszűnt. Ezt követően egy polgári átalakulási kísérlet és a Tanácsköztársaság véres időszaka után következett be a trianoni katasztrófa.

Magyarország az első világháborúban a vesztes, központi hatalmak közé tartozott. A magyar delegáció által 1920. június 4-én kényszerből aláírt trianoni békediktátumot az Országgyűlés az 1921. évi XXXIII. törvénnyel fogadta el.

A háború és az azt követő időszak forradalma, diktatúrája, konfliktusai és megszállásai hatalmas embervesztést és vagyoni károkat okoztak.

Az első világháború hadigazdálkodása és a háború következményeinek felszámolása miatt az európai országok képtelenek voltak visszatérni a teljesen liberalizált piacgazdaság korszakának megoldásaihoz. A háborúban megerősödő aktív állami szerepvállalás továbbra is megmaradt. Az 1920-as évekre Európában az állami kiadások szintje magasabb volt, mint a világháború előtti időszakban.²

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után annak helyén több új, jellemzően elmaradott, egymással ellenséges viszonyban álló nemzetállam jött létre.³ A békeszerződések következtében szétesett az Osztrák–Magyar Monarchia

¹ Professor emeritus, Nemzeti Köszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék. Kapcsolat: imre.miklos@uni-nke.hu.

² Muraközy László: *Államok kora. Az európai modell*. Budapest, Akadémiai, 2012. 22.

³ Rondo Cameron: *A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest, Maecenas, 1998. 401–402.

munkamegosztásának rendszere. Szinte mindegyik utódállam egyoldalú gazdasági szerkezetet örökölt. Ausztria ipari állammá vált, Magyarország közepesen iparosodott agrárállam jellege megmaradt.⁴ A monarchia felbomlásával megszűnt a birodalom által nyújtott korábbi, védett állapot. Minden utódállam, így Magyarország is kénytelen volt kilépni a világpiacra, és külkereskedelemre utalt, nyitott gazdaságú állammá vált.

A nemzetközi gazdasági folyamatokhoz való csatlakozás során kiderült, hogy a közép-európai országok – az élvonalhoz tartozókhöz képest – jellemzően csak gazdaságtalanabban és gyenge minőségben termelnek, és gyakran csak áron alul tudják értékesíteni termékeiket.⁵ Magyarországon Trianon után csak nagyon erőteljes állami szerepvállalás mellett volt esély a megcsonkított ország talpra állítására.

A trianoni békeszerződés következtében Magyarország elveszítette területének 67,3%-át, népességének pedig 58,4%-át.⁶ Más források szerint a területi veszteség aránya 71,4%, a lakosságcsökkenés pedig 63,6%.⁷

A trianoni békeszerződés a vagyon- és jövedelemvesztés mellett döntően befolyásolta a gazdasági struktúrát és a jövedelemszerkezetet.

A trianoni békeszerződést kísérő, drasztikus mértékű terület- és népességfogyatkozás új és roppant kedvezőtlen feltételeket teremtett a nemzetgazdaság számára, amelyeknek következményei napjainkig hatnak.⁸ Az előzőek mellett döntő hatással volt a magyar gazdaságra is a világháborút lezáró versailles-i békerendszer egyik meghatározó eleme, a fizetendő jóvátétel és az azzal kapcsolatos bizonytalanság, hogy Németország helyett a térség országait vajon ki fogja segíteni az európai gazdaságba való integrálódás útján?⁹

A gazdasági ágazatok közül a legnagyobb kártételeket a mezőgazdaság szenvedte el, jövedelmei 61%-kal csökkentek. Az ipar veszteségei voltak relatíve a legkisebbek, itt a jövedelemcsökkenés 51%-os volt.¹⁰

A területi változások következtében az ország iparosabb lett, hiszen az alacsonyabb népsűrűségű peremvidékeket csatolták el. Az ipari népesség 51,2%-a, a gyári munkásságnak pedig az 57%-a maradt a trianoni Magyarországon.

⁴ Kaposi Zoltán: *A 20. század gazdaságtörténete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004. 18.

⁵ Kaposi (2004): i. m. 19.

⁶ Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, Aula, 2006. 19.

⁷ Varga István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése*. Budapest, M. Kir. József-Műegyetem, 1932. 3–10. Későbbi közlését lásd Czoch Gábor et al. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény. XVIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003. 346.

⁸ Szávai Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Budapest, Pro Pannonia, 2004. 62.

⁹ Szávai (2004): i. m. 106.

¹⁰ Kaposi (2004): i. m. 97–98.

A történeti Magyarország 4241 gyárának 48,9%-a, mintegy 2075 üzem maradt a megcsonkított területeken.¹¹

A gazdaság fejlesztése szempontjából meghatározó volt, hogy az új államhatárok közelében fekvő vasútvonalak és csomópontok tudatosan az utódállamokhoz kerültek át.

A mezőgazdasági szántóterületek aránya nőtt, de a legjobb minőségű földek a határon kívülre kerültek (Délvidék, Csallóköz).

Nagymértékben megváltozott a mezőgazdaság belső piaca, szerkezete és exportlehetőségei.¹²

A békeszerződések kimondták a korábbi gazdasági kapcsolatok sérthetetlenségét. Az utódállamok azonban a monarchiától való félelmükben és a nacionalizmus megerősödésének következtében inkább a gazdasági elzárkózást és az őket is sújtó ellátási problémákat választották, és lemondtak az egymással való kereskedés előnyeiről.

A trianoni békediktátummal az ország elveszítette ipari nyersanyagkincsei jó részét, ami a nehézipar számára súlyos nehézségeket okozott. Például a vasérc-termelésnek csak a 11%-a maradt a határokon belül.¹³

A feldolgozóipar nyersanyagbázisa az elcsatolt peremvidékeken volt található. A korábban a birodalmi igények kielégítésére létrehozott feldolgozóipari kapacitások nagy része, az új országterületeken maradt. Ezek azonban a nyersanyag- és alapanyaghiány, valamint a piacvesztés miatt túlméretezetté és feleslegessé váltak.¹⁴

1918 és 1923 között az elcsatolt területekről áttelepülők és az Amerikából hazatelepülők száma mintegy 300–320 ezerre volt becsülhető. Az utódállamokból érkezők túlnyomórészt köztisztviselők és szabadfoglalkozásúak voltak. Az érintettek döntő többsége évekig nem jutott álláshoz és lakáshoz, ami további társadalmi és gazdasági problémákat okozott.¹⁵

A magyar gazdaság nagyon komoly finanszírozási problémákkal is küszködött. A gyáripari és a közlekedési beruházásokban korábban meghatározó volt a külföldi – elsősorban az osztrák és a német – tőke szerepe. Trianon előtt a gyáriparban a részvények 36%-a, a bankok részvényeinek 55%-a külföldi kézben volt. Az államkölsönök és a vasúti kötvények jegyzésében a külföldi részvétel elérte a 60–70%-ot. A világháború után Európa gazdaságának első számú finanszírozójává Nagy-Britannia és az Egyesült Államok vált. Magyarország, hasonlóan a többi

¹¹ Kövér György et al. (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula, 2002. 321.

¹² Szávai (2004): i. m. 63.

¹³ Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 40.

¹⁴ Kaposi Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 100.

¹⁵ Honvári (2006): i. m. 24.

vesztes államhoz, külföldi hitelhez csak azt követően juthatott, miután megállította az inflációt, szanálta gazdaságát, és elismerte jóvátételi kötelezettségét.¹⁶

Fokozta a nehézségeket a szén-, nyersanyag- és élelmiszerhiány. Az utód-államok a békeszerződés aláírásáig Magyarországot gazdasági blokáddal sújtották.

A háborút követő katonai megszállás szintén óriási károkat okozott, amelyek összege 24,5 milliárd aranykorona volt.¹⁷

Magyarországnak – amint arra már korábban utaltunk – hatalmas gazdasági terhet jelentett, hogy a többi vesztes államhoz hasonlóan háborús jóvátételt kellett fizetnie. A győztes államok a jóvátétel végleges összegének megállapításáig zálogként lefoglalták az ország teljes állami bevételeit és minden vagyonát. Jóvátételként az előírt szénszállítási, valamint vasúti gördülőanyag-szállítási kötelezettségen túlmenően készpénzben 179 millió aranykoronát állapítottak meg. Az összeget az 1927/28-as költségvetési évtől 1942/43-ig évi 5 millió aranykoronáról indulva évről évre emelkedő részletekben, átlagosan mintegy évi 10 millió koronánként kellett volna megfizetni. Ténylegesen az 1920-as évek végéig mintegy 30 millió aranykorona kifizetésére került sor, majd Magyarország a gazdasági világválság miatt a jóvátétel-fizetést teljesen felfüggesztette.¹⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával és a trianoni békeszerződéssel tehát Magyarország teljesen új feltételek közé került, a gazdaság teljes átalakítására volt szükség. A feladatot tovább nehezítette az a körülmény, hogy a gazdaság megújítására egy elvesztett háború, egy elbukott forradalom és egy megszüntetett diktatúra után kellett sort keríteni.¹⁹

A Trianon utáni korszak gazdaságirányítása

Az első világháború utáni, az államszocializmusig terjedő korszak gazdaságpolitikája a következő szakaszokra osztható:

1. Gazdasági konszolidáció, 1920–1925
2. Gazdasági fellendülés, 1926–1929
3. Gazdasági válság és kilábalás, 1930–1938
4. Háborús gazdálkodás, 1939–1944
5. A háború utáni újjáépítés, a totális államszocialista rendszer gazdasági előkészítése és kiépítése, 1945–1949.²⁰

¹⁶ Honvári (2006): i. m. 24.

¹⁷ Kövér et al. (2002): i. m. 326.

¹⁸ Kövér et al. (2002): i. m. 326–327.

¹⁹ Honvári (2006): i. m. 24.

²⁰ Csikós-Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulások az ezredforduló küszöbén.* Budapest, Akadémiai. 1996. 4.

Ezek közül – terjedelmi okokból – csak az 1–3. korszak bemutatására van lehetőségünk.

Gazdasági konszolidáció, 1920–1925

A Trianon utáni időszak gazdaságpolitikájának fő célkitűzése a háború és a békediktátum következményeinek felszámolása, illetve a gazdasági válság elleni küzdelem volt, amelyet nagyban nehezítettek a társadalmi és gazdasági bizonytalanságok.²¹

A nyugat-európai államok a háborús szükségintézkedéseket 1920-ig felszámolták. Magyarország azonban a kényszerrendszabályokat kénytelen volt a konszolidáció megteremtéséig, 1924 végéig alkalmazni. Az első világháborúban meghozott jogszabályok mind szélesebb körben adtak felhatalmazást a közszükségleti cikkek árának megállapítására. Az 1916. évi IX. tc. pedig az árdrágító visszaélések külön kódexét hozta létre. A háború után sem szűntek meg azok az okok, amelyek az árak hatósági szabályozását indokolták, ezért ezt 1924 végéig hatályban tartották. Az 1920. XV. tc.-kel az árdrágító visszaélések körét és büntetési tételeit jelentősen kiszélesítették és súlyosbították.²²

A világháború alatt nem alkottak költségvetési törvényt, hanem folyamatos indemnitások alapján vezette a kormány az állam háztartását. 1916-tól 1923-ig az egyes költségvetési években a zárszámadások területén is könnyítéseket alkalmaztak.²³

A vesztes háború és a monarchia széthullása után az egyik legnagyobb feladat az infláció megfékezése és a pénzügyi stabilizáció volt.

A Osztrák–Magyar Monarchia a világháború kitöréséig nem ismerte a pénzromlást. Az 1892. évi XVII. törvénycikkkel történő bevezetésétől 1914-ig az aranyalapú korona stabilitása biztosított volt. A háború végére az infláció mértéke viszont már elérte a 60%-ot.²⁴

1923–1924 fordulójára a pénzromlás olyan mértékűvé vált, amely lehetetlenné tette a reális számvetést, és teljesen dezorganizálta a gazdaságot.²⁵

²¹ Bekker Zsuzsa – Hild Márta: *Közgazdaságtan a két világháború között*. In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig)*. Budapest, Aula, 2002. 513.

²² Egyed István: *Iparjog*. Budapest, Franklin Társulat, 1925. 87.

²³ Magyary Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga*. Közigazgatási jogi tanulmány. Budapest, Studium, 1923. 77–79.

²⁴ Magyary (1923): i. m. 518.

²⁵ Honvári (2006): i. m. 32.

1924 közepére az infláció 14500:1 pénzértécsökkenést eredményezett.²⁶ Az osztrák békeszerződés kötelezte az utódállamokat a korábban jegybanki funkciókat ellátó Osztrák–Magyar Bank megszüntetésére és a korábbi közös pénz, a korona felülbélyegzés útján történő kiiktatására. Az 1921. évi XIV. törvénycikk felállította a pénzügyminiszter főfelügyelete alatt működő Magyar Királyi Állami Jegyintézetet, amely 1924-ig, a Magyar Nemzeti Bank felállításáig ellátta a központi bank szerepét.

1920-ban Hegedűs Lóránt pénzügyminiszternek a deflációra építő, pénzügyi szanálási terve nem volt sikeres.²⁷

Az 1920-as évek elejére egyértelművé vált, hogy az ország gazdasági konszolidációja csak külső segítséggel valósulhat meg. Magyarország hosszú előkészítést követően 1924-ben hozzájutott mintegy 307 millió aranykorona értékű népszövetségi kölcsönhöz. A feltételként támasztott szanálási tervet az Országgyűlés az 1924. évi V. törvénycikkkel fogadta el. A szanálási tervben előírtaknak megfelelően a független jegybank létrehozása is megtörtént. 1924. április 26-án lépett hatályba az 1924. évi V. törvénycikk a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról. A törvény alapján 1924. június 24-én – részvénytársasági formában – megkezdte működését a Magyar Nemzeti Bank.²⁸

Az 1925. évi XXXV. törvénycikk a korona helyett bevezette a pengőt.²⁹

Magyarország a környező államok hasonló törekvésének hatására 1925. január 1-től új vámtarifát alkalmazott, amely elsősorban a hazai iparnak nyújtott jelentős védelmet. Az új vámtarifa több mint 40 ezer cikkre vonatkozott, és a korábbinál magasabb arányú volt, átlagos mértéke 30%-ot tett ki. Ezzel a megoldással elsősorban a hazai textilipart, bőripart, papíripart, élelmiszeripart, kohászatot, vasipart kívánták segíteni. A gépiparon belül a járműipar, a mezőgazdasági gépgyártás, illetve a villamossági gépgyártás kapott jelentős vámvédelmet. Vámmentesen lehetett behozni az ország számára létfontosságú ipari nyersanyagokat.³⁰

Az ipari termelés szervezetét illetően megkülönböztették a kézműves ipart és a gyáripart.³¹ A 78.000/1923. K. M. sz. r. 4. § értelmében gyárszerűen működőnek azokat az ipari üzemeket kell tekinteni:

²⁶ Varga (2003): i. m. 3–10.

²⁷ Pogány Ágnes: Hegedűs Lóránt pénzügyminisztersége, 1920. december – 1921. szeptember. In Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története*. Budapest, KJK, 1993. 438–444.

²⁸ Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank, 1924–1948*. Budapest, Presscon, 1995. 5.

²⁹ 1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről, 1. §.

³⁰ Honvári (2006): i. m. 45.

³¹ Magyary Zoltán: *Magyar Közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 170.

- a) amelyekben elemi erővel hajtott munkagépekkel dolgoznak, és amelyekben állandóan legalább 10 munkást alkalmaznak, valamint a termelést továbbeladók, tehát nem közvetlenül a fogyasztók részére végzik;
- b) amelyek elemi erővel hajtott munkagépeket használnak, a fogyasztók számára is termelnek, és legalább 20 alkalmazottjuk van;
- c) amelyekben az alkalmazottak száma legalább 25.³²

Az iparos tevékenység újraszabályozását célozta az 1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról.

A törvénycikk megkülönbözteti a képesítéshez kötött, az engedélyhez kötött, valamint a szabad iparokat.³³ A jogszabály alapján az ipar jogi értelemben egyrészt több, másrészt kevesebb, mint a közgazdaság-tudományi fogalom.³⁴ A törvénycikk értelmében iparnak kell tekinteni a kereskedést is.³⁵ Ugyanakkor jogi szempontból nem tekinthető iparnak az olyan ipari természetű foglalkozás, amely nem állandó, illetve nem keresetszerű (létfenntartás céljából végzett), hanem alkalmi jellegű. A jogszabály az iparüzés általános feltételei mellett szabályozza a képesítéshez és az engedélyhez kötött ipar kérdéseit, az ipar gyakorlásának, az iparüzési jog elvonásának és megszüntetésének a területeit, valamint a tanviszony és a tanonciskolák ügyeit.

A törvény végrehajtása alapvetően az akkor már az ipart is felügyelő kereskedelemügyi miniszter hatáskörébe tartozott.³⁶ Az 1889. évi XVIII. törvénycikk a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumot a legfontosabb ipari és kereskedelmi területeket felügyelő Kereskedelmi Minisztériummá, a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumot pedig Földmívelésügyi Minisztériummá szervezte át.³⁷

Magyarországon az egyik, meghatározó gazdasági probléma a földkérdés rendezetlensége volt. Ezzel részletesen nem foglalkozunk, de annyit azonban szeretnénk rögzíteni, hogy 1920 novemberében a Nemzetgyűlés elfogadta az 1920. évi XXXVI. törvénycikket a fölbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről. Ennek a Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevével jelzett földreformnak a célja az volt, hogy a nagybirtok aránya a művelt terület 30%-a alá csökkenjen, és a földet művelő parasztság földhöz jusson. Ezt a célkitűzést ugyan nem sikerült megvalósítani, de az összes földterület 9%-át,

³² Magyary (1942): i. m. 170–171.

³³ 1922. évi XII. törvénycikk az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról, 1. §.

³⁴ Egyed (1925): i. m. 14–18.

³⁵ 1922. évi XII. törvénycikk 2. §.

³⁶ 1922. évi XII. törvénycikk 137. §.

³⁷ Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014. 240.

mintegy 1,3 millió holdat igénybe vették egyrészt az 1921. évi vagyonváltás alapján (kb. egyharmad), a többi egyéb módon megvásárolva. 200 ezer holdat közcélra fordítottak (jegyzők, tanítók, lelkészek stb. földhöz juttatása), 155 ezer holdon a tulajdonos személyét nem érintő kishaszonbérletet hoztak létre. 930 holdon 260 ezer, jellemzően 400 négyszögöles házhelyet, 425 ezer átlagosan 1,7 holdas, gyakorlatilag életképtelen birtokot, valamint 300 minta-, illetve családi kis- és középgazdaságot létesítettek.³⁸

Gazdasági fellendülés, 1926–1929

A gazdasági stabilizációnak, a kedvező világgazdasági helyzetnek és az országba áramló külföldi hiteleknek köszönhetően, az évtized második felében már gazdasági növekedés történt, amelynek motorja egyértelműen az ipar volt. 1929-ben az ipari termelés már 12%-kal meghaladta a háború előtti utolsó békeév szintjét.³⁹

Erőteljesen megváltozott az ipar szerkezete. A nagy tőkeigényű nehézipar helyét egyre inkább a lakossági fogyasztási igényeket kielégítő könnyűipar – különösen a textilipar –, valamint az új iparágak, például a villamosenergia-ipar, vegyipar foglalták el.⁴⁰

1913 és 1929 között a textilipar a gyáripár termelési értékének 4,8%-áról 14,2%-ára nőtt. A villamosenergia-termelés aránya pedig 1,5%-ról 4,2%-ra emelkedett.⁴¹

Az élelmiszeripar jelentősége számottevően visszaesett, aránya az 1913-as 42%-ról 1938-ra 30%-ra csökkent, de még így is az egyik meghatározó iparág maradt.⁴²

A bányászati-kohászati ipar átalakulásának nagyon jelentős feltételét jelentette a bauxitbányászat és az ennek nyomán kifejlődött timföld- és alumínium-gyártás. Megújult a magyar gépipar. Ennek keretében Magyarországon az 1920-as években elindult a traktor-, az autó- és a motorkerékpár-gyártás. Rohamléptekkel fejlődött a rádióipar és az optikai ipar is.⁴³

A nagyiparban az 1920–1930-as években az első világháború előtt megindult koncentrációt némiképp ellentétes irányú mozgások váltották fel. Az 1930-as évek elején a 100 munkásnál kevesebbet foglalkoztató vállalatok a gyári munkások

³⁸ Kövér et al. (2002): i. m. 364.

³⁹ Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, Kossuth–KJK, 1972. 337.

⁴⁰ Kaposi (1998): i. m. 105.

⁴¹ Kövér et al. (2002): i. m. 361.

⁴² Gunst (1996): i. m. 81.

⁴³ Kaposi (1998): i. m. 111.

29%-át alkalmazták, 1914 előtt ez a hányad 27% volt. A 100–500 fős üzemek által foglalkoztatottak aránya a korábbi 36%-ról 38%-ra nőtt. Az 500 munkásnál nagyobb létszámot alkalmazó gyárakban dolgozó munkavállalók aránya pedig 37%-ról 32%-ra csökkent.⁴⁴

A középüzemek számának növekedését a könnyűipar fejlődése és jelentőségének növekedése idézte elő.

Magyarországon a fejlett ipari államoktól eltérően továbbra is jelentős maradt a kisipar szerepe, az 1920–30-as években megmaradt az ipari termelésen belüli kb. 25%-os aránya. 1938-ra a kisiparban foglalkoztatottak száma az első világháború előtti adatokhoz képest némileg csökkent, de még így is megközelítette a 45%-ot.⁴⁵

A kisiparban foglalkoztatottak aránya különösen az építőiparban és a ruházati iparban volt meghatározó. Az utóbbi területen a kisipari keretek között tevékenykedők hányada elérte a 80%-ot.⁴⁶

Olyan új lehetőségek is nyíltak a kisüzemek előtt, mint a gyáripár számára félkész termékek beszállítása, valamint a tartós fogyasztási cikkek javítása, szervizelése.⁴⁷ A kisipar jelentősége megmaradt a fogyasztási piac igényeinek kielégítésében is.

Magyarország konszolidációja óriási erőfeszítések mellett 1929-re sikeresen megtörtént. Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha a gazdasági és az ipari fejlődés növekedési üteme nem érte el a legfejlettebb államok szintjét. Az ország csak – nemzetközi összehasonlításban is – kiugróan magas külfölditőke-bevonással volt képes a konszolidációt megvalósítani.⁴⁸

Elsősorban a piacok védelmére hozták létre a gazdasági versenyt szabályozó kartellmegállapodásokat, jellemzően a nehéziparban.⁴⁹ A gazdasági megállapodásokról szóló 1931. évi XX. törvénycikk által létrehozott kartellek egyrészt termelési, másrészt eladási jellegűek voltak.⁵⁰ A megállapodások száma folyamatosan nőtt, számuk 1931-ben 256, 1941-ben pedig 357 volt. A kartellek ellenőrizték 1931-ben az ipari termelés 32%-át, 1941-ben pedig a 42%-át. A kartellmegállapodások túlnyomó része nem a termelés vertikális megszervezésére, hanem annak csökkentésére vagy leállítására irányult, néhány kiemelt nagyvállalat érdekében. Ezek a megállapodások tehát konzerválták az ipar meglévő termelési színvonalát, így

⁴⁴ Gunst (1996): i. m. 82.

⁴⁵ Gunst (1996): i. m. 82.

⁴⁶ Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete, 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, [2002] 2010. 61.

⁴⁷ Kaposi (2004): i. m. 111.

⁴⁸ Csikós-Nagy (1996): i. m. 85.

⁴⁹ Gunst (1996): i. m. 83.

⁵⁰ Magyary (1942): i. m. 173.

hosszabb távon a lemaradást segítették elő.⁵¹ A fejlett államokhoz képest lassabb ipari növekedés összességében hiányos szerkezeti változásokkal járt együtt. Ezek egy része modernizációs folyamatokat kényszerített ki, másik része azonban a technikai-technológiai lemaradás irányába sodorta a magyar ipar fejlődését.⁵²

Gazdasági válság és kilábalás, 1930–1938

A krízis jellemzői

A konszolidáción éppen túljutott magyar gazdaságot az 1929–1933-as nagy gazdasági világválság tragikusan érintette. Magyarország az 1930-as évek elejére a térség legeladósodottabb államává vált. Külföldi tartozása 1931-ben 4,3 milliárd pengőt tett ki, amelynek 57%-a hosszú lejáratú, 43%-a pedig rövid lejáratú áru-, folyószámla- és váltóleszámlától állt. A külföldi hitelek több mint fele a magyar államot és más közületet, a maradék pedig magánfeleket terhelte.⁵³

A válság a gazdasági ágazatok közül legjobban a mezőgazdaságot sújtotta.

A globális krízis hatása az iparban nem egyformán érvényesült. A legnagyobb mértékben a vas- és acélgyártás, a gépgyártás és a faipar esett vissza, ahol a termelési érték a válság mélypontján, 1932-ben az 1929. évinek az 50–60%-át érte el. Arra figyelemmel, hogy ezeknek az iparágaknak a többségét vámokkal védték, és itt volt a kartellek aránya a legnagyobb, a probléma áthidalásának eszközeként az ármegállapodásokat alkalmazták.⁵⁴

A széntermelés alig csökkent, egy kormányrendelet ugyanis 1930-ban az állami hivatalok után az önkormányzatok számára is kötelezővé tette a hazai szénnel való fűtést.⁵⁵

A legtöbb könnyűipari ágazatot, így a textil-, papír- és bőripart kevésbé érintette a válság. Ennek legfőbb oka nem az iparágak rugalmasságában, hanem a krízis idején alkalmazott állami védővámokban keresendő.

Az élelmiszeripar ugyanakkor jelentős veszteségeket szenvedett el. Itt a legnagyobb gondot a lakossági jövedelemcsökkenés miatt bekövetkezett kereslet-visszaesés okozta.⁵⁶

⁵¹ Gunst (1996): i. m. 83.

⁵² Gunst (1996): i. m. 83.

⁵³ Kövér et al. (2002): i. m. 366.

⁵⁴ Kaposi ([2002] 2010): i. m. 298.

⁵⁵ Honvári (2006): i. m. 61.

⁵⁶ Kaposi ([2002] 2010): i. m. 298.

A gazdasági válság miatt az 1930. évi XLVII. törvénycikk – egyebek mellett – elrendelte az állami költségvetési kiadások és az állami alkalmazottak létszámának csökkentését, a szolgálati vagy munkabérvizonyból és a tantiémekből származó jövedelmek ideiglenes megadóztatását.⁵⁷

1931-ben sor került a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások szabályozására az 1931. évi XX. törvénycikkkel. A jogszabály értelmében a feladatok megoszlottak a rendes bíróságok, a választott bíróságok, a minisztériumok (m. k. közgazdasági miniszter, m. k. kereskedelemügyi miniszter stb.) között. A jogszabály 5. §-a úgy rendelkezik, hogy a törvénycikk alkalmazásában felmerülő valamennyi véleményalkotási feladatra Budapesten létre kell hozni a Kartellbizottság elnevezésű országos szervezetet. A Kartellbizottság elnökét és elnökhelyettesét az államfő, a további kilenc tagot a minisztériumok nevezték ki.⁵⁸

Az állam protekcionista intézkedésekkel segítette a gazdaság talpon maradását és fejlesztését.

1931-ben alkották meg az iparfejlesztésről szóló 1931. évi XXI. törvénycikket. A jogszabály hatálya kiterjedt az energiatermelő és -elosztó, háziipari, illetve kohászati vállalatokra, valamint az 1884. évi XVII. törvénycikkbe iktatott ipartörvény módosításáról szóló 1922. évi XII. törvénycikk hatálya alá tartozó iparfajtákra (képesítéshez kötött, engedélyhez kötött és szabad iparok). Az érintett ipari szereplők adó-, illeték-, vám- és iparsókedvezményben voltak részesíthetők.⁵⁹ Lehetőség volt a törvénycikk hatálya alá tartozó gazdasági egységek számára segélyek adományozására. Ez lehetett pénzbeli támogatás, kölcsön vagy kiviteli hitel biztosítása is.⁶⁰ A kedvezményekkel és a segélyekkel kapcsolatos feladatok a kereskedelemügyi miniszter és a pénzügyminiszter hatáskörébe tartoztak. A kedvezmények odaítélésénél és az Országos Ipari és Kereskedelmi Alapba utalt összegek kezelésének módjáról az Országos Ipartanács állandó bizottságát meg kellett hallgatni.⁶¹

Az 1931. évi XXI. törvénycikk IV. fejezete a „Közszállítási és hazai beszerzések kötelezettsége” címet viseli.⁶² A hazai közbeszerzés először az állami számvitelről szóló 1897. évi XX. törvénycikkben jelent meg. A hazai ipar fejlesztéséről rendelkező 1907. évi III. törvénycikknek már egy egész – a II. – fejezete foglalkozik a beszerzésekkel. Az 1931. évi XXI. törvénycikk ebben a körben nemcsak

⁵⁷ 1930. évi XLVII. törvénycikk a kiadások apasztásáról, a szolgálati vagy munkabérvizonyból és a tantiémekből származó jövedelmek ideiglenes megadóztatásáról és egyéb rendelkezésekről, 1–13. §.

⁵⁸ 1931. évi XX. törvénycikk a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról, 5. §.

⁵⁹ 1931. évi XXI. törvénycikk az iparfejlesztésről, 2–14. §.

⁶⁰ 1931. évi XXI. törvénycikk az iparfejlesztésről, 15–17. §.

⁶¹ 1931. évi XXI. törvénycikk az iparfejlesztésről, 3. §, 15. §.

⁶² 1931. évi XXI. törvénycikk az iparfejlesztésről, 18–23. §.

újdonságokat tartalmaz, hanem a korábbiakhoz képest egységesebb szerkezetbe foglalta a szabályokat. A jogszabály tovább folytatta azt a megoldást, hogy a hazai közbeszerzés irányítását a kereskedelemügyi miniszterre bízta. A törvénycikk 21. §-ában kapott felhatalmazás alapján a kereskedelemügyi miniszter kiadta a közszállításokról és a beszerzés kötelezettségéről szóló 50.000/1934. K. M. számú rendeletet, az ún. Közszállítási Szabályzatot.⁶³ A szabályozás csak az eljárás egy részére, az eladóval szemben álló közigazgatási szervnek mint megrendelőnek az eljárására vonatkozik. Nem találunk rendelkezéseket az áru fajtájának meghatározására, a szabványosításra, az anyagbeszerzés központosítására vagy legalább a központi irányításra.⁶⁴

Az 1931. évi XXI. törvénycikk részletesen szól az Országos Ipartanács szervezetének módosításáról és az iparfejlesztési bizottságok létrehozásáról is. A törvénycikk a hatósági üzemekkel kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy minden törvényhatósági vagy községi önálló vagyonkezelésű, közigazgatásilag kezelt vagy kereskedelmi jogi formában megalakult közüzem vagy vállalat létesítéséhez, illetőleg kibővítéséhez a belügyminiszternek a kereskedelemügyi, illetőleg a pénzügyi miniszterrel egyetértve kiadott engedélyre szüksége.⁶⁵

Az iparosokat is magában foglaló ún. vállalatok száma az 1930-as adatok alapján 224 772, amelyeknél pedig 440 097 munkás dolgozott, ide nem értve a 135 804 segéd nélkül dolgozó iparost. A vállalatok közül – a már korábban meghivatkozott 78.000/1923. K. M. sz. r. 4. § szerinti – 4334 volt gyár. Ezek közül 1862 Nagy-Budapesten működött 215 918 munkással. Vidéken ennél több, 2472 gyár üzemelt, de az ott dolgozók létszáma jóval kevesebb volt, mint a fővárosban, összesen 146 712 fő. A gyáripár több mint fele, a dolgozók túlnyomó többsége Nagy-Budapesten koncentrálódott.⁶⁶ Az előzőekből is következően a válság a fővárost kiemelten sújtotta.

A kereskedelemben 1930-ban a segéd nélkül tevékenykedő 42 700 kereskedővel együtt 68 460 vállalat működött. Az itt dolgozók száma 101 237 fő volt.⁶⁷

1933-ban, a válság mélypontján az iparban a munkanélküliek száma közel 250 ezer volt.⁶⁸ A legnagyobb elbocsátások a recesszió által leginkább érintett nehézipari ágazatokban történtek.⁶⁹

⁶³ Farkas Csaba – Kasza Péter Ferenc: A közbeszerzések hazai szabályozásának fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, 67. (2005), 6. 7–11.

⁶⁴ Magyary (1942): i. m. 506.

⁶⁵ 1931. évi XXI. törvénycikk az iparfejlesztésről, 34. §.

⁶⁶ Magyary (1942): i. m. 172.

⁶⁷ Magyary (1942): i. m. 173.

⁶⁸ Kövér et al. (2002): i. m. 385.

⁶⁹ Honvári (2006): i. m. 59.

Magyarországon a válság éveiben a mezőgazdaság is számos problémával küszködött. Elemzésünk ezekkel csak érintőlegesen foglalkozik. Az agrárrolló a környező országokhoz képest hazánkban nyílt a legnagyobbra. Mezőgazdaságunk legnagyobb felvevőpiacain a krízis miatt fokozódott a protekcionista elzárkózás, és az agrártermékeknel is erősödött az államilag támogatott autarkia. Az egyes gabonaneműek értékesítése érdekében szükséges intézkedésekről szóló 1930. évi XXII. törvénycikk bevezette a gabonajegyet. A válság idején leállt a mezőgazdaságban a 20-as évek idején megindult gépesítés, az ágazat drámai mértékben eladósodott.

A kormány az eladósodott gazdaságok tömeges csődjének megakadályozása érdekében 1931 és 1935 között számos adósvédelmi intézkedést tett.⁷⁰ Az 1931. évi VIII. törvénycikk a földteherrendezés előmozdítására szükséges intézkedésekről létrehozta a Földteherrendezési Országos Bizottságot, amely a hitelezők és az adósok közötti magánegyezséget kívánta létrehozni kevés sikerrel, a hitelezők elzárkózása miatt.⁷¹ Az 5610/1931. M. E. sz. rendelet felállította az Országos Hitelügyi Tanácsot, amely a 8-10%-os kamatokat jelentősen mérsékelte. A Hitelügyi Tanács jogosult volt megállapítani a bírói úton érvényesíthető legmagasabb hitel- és betéti kamatok nagyságát.

A kormány a 14.000/1933. M. E. sz. ún. gazdavédelmi rendelettel azokat a birtokokat, amelyeknél az adósság a kataszteri tiszta jövedelem tizenötszörösét meghaladta, védetté nyilvánította, és a tartozások egy részét állami forrásból kiegyenlítette, vagy pedig az adósságok visszafizetésének határidejét meghosszabbította. A birtokok egy része így megmenekült az elárverezéstől.⁷²

Az 1933. évi XXVIII. törvénycikk lehetővé tette az állam számára a gazdaszertartozások rendezése érdekében 100 millió pengő felvételét.⁷³ A 1920-as évek óta halogatott földosztás elmaradását nem pótolta a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936. évi XXVII. törvénycikk. A törvény célul tűzte ki, hogy olyan vidékeken, ahol a kisbirtok szaporítása közszempontból kívánatos, családi gazdaságok jöjjenek létre.⁷⁴ A kormányzat 25 év alatt teljes megváltás mellett 420 ezer hold igénybevitelével 150 ezer holdon kishaszonbérletet, a többin pedig 35 ezer gazdaságot kívánt létrehozni. A kitűzött célokat azonban messze nem sikerült megvalósítani.⁷⁵

⁷⁰ Kövér et al. (2002): i. m. 368–374.

⁷¹ Kövér et al. (2002): i. m. 375.

⁷² Kövér et al. (2002): i. m. 375.

⁷³ Horváth Róbert: Az 1929–1933-as magyar pénzügyi válság főbb monetáris gazdasági jellegzetességei. *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica*, 32. (1984), 1. 56.

⁷⁴ 1936. évi XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről, 1. § (1).

⁷⁵ Kövér et al (2002): i. m. 381.

Az 1940. évi IV. törvény a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról és más földbirtok-politikai rendelkezésekről 10 éven keresztül évi 100 ezer holdat kívánt kishaszonbérletek formájában a nincstele-
neknek és a kisbirtokosoknak juttatni, lényegében a zsidó földtulajdon kisajátításával.⁷⁶

A gazdasági válságból való kilábalás

Magyarországon a válságjelenségek az 1930-as évek második felében kezdtek csil-
lapodni. Az ipar 1937-ben szárnyalta túl az 1929-es szintet. A foglalkoztatottak
száma ugyanebben az évben 37%-kal volt nagyobb, mint 1929-ben.⁷⁷

Az iparilag fejlett országok gazdasága már 1936-ban meghaladta a válság
előtti szintet. Ezzel szemben a magyar nemzeti jövedelem 1936-ban 8%-kal
maradt el attól.⁷⁸

A válságból való kilábalást három körülmény segítette:

1. az állami gazdaságpolitika;
2. a világpiaci árak lassú emelkedése a harmincas évek második harmadától;
3. Németország gazdasági aktivitásának megerősödése.⁷⁹

A magyar állam támogatta az olyan modern iparágakat, mint a villamosenergia-
termelés, a közlekedési eszközök gyártása, az alumíniumtermelés, a rádióipar stb.⁸⁰

A magyar nehézipar erősödése szempontjából meghatározó volt a külföldi
hadimegrendelések folyamatos növekedése. Az állam ipartermék-előállítás címén
hadianyagot és fegyvert termeltetett magántársaságokkal a nagyhatalmi álmokat
dédelgető Olaszország, később Németország számára.⁸¹

Az állam kiemelten foglalkozott az ipar fejlesztésével. Ezt a koncentrált tevé-
kenységet támogatta az 1935. évi VII. törvénycikk, amely létrehozta az önálló
iparügyi minisztériumot. A jogszabály a korábban a kereskedelmi miniszter
hatáskörébe tartozó ügyeket az iparügyi és a kereskedelem- és közlekedésügyi
miniszter között osztotta meg, ezenkívül gondoskodott a szükséges anyagi for-
rások és személyi állomány megteremtéséről.⁸²

⁷⁶ Kövér et al (2002): i. m. 381.

⁷⁷ Kövér et al (2002): i. m. 394.

⁷⁸ Csikós-Nagy (1996): i. m. 98.

⁷⁹ Kaposi (2004): i. m. 308.

⁸⁰ Kaposi (1998): i. m. 120.

⁸¹ Kaposi ([2002] 2010): i. m. 302.

⁸² 1935. évi VII. törvénycikk az iparügyi, valamint a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter-
ről, 1–5. §; 1936. évi XXII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről.

Egyértelműen gazdaságfejlesztési célokat is szolgált a városrendezésről és az építésügyről szóló 1937. évi VI. törvénycikk.

A magyar gazdaság fejlődése 1937-ben és 1938 elején megtorpant, számos iparágban csökkent a termelés.⁸³

A Darányi-program

A magyar ipar növekedése új lendületet kapott a Darányi Kálmán által 1938. március 5-én Győrben meghirdetett, egymilliárd pengő értékű beruházási programtól. Az 1938. évi XX. törvénycikkkel elfogadott intézkedéscsomag célja elsősorban a honvédelem és a légvédelem fejlesztése volt. Emellett azonban számos ipari beruházási, mezőgazdasági és népjóléti fejlesztési irányt is rögzítettek. A program kiterjedt – egyebek mellett – az utak és hidak építésére, az államvasutak, a posta, a távírda és távbeszélő fejlesztésére, a bányászati és nyersanyagkutatásra, a mezőgazdasági termelés és értékesítés támogatására, a mezőgazdasági szakképzés és népoktatás céljait szolgáló iskolák, előadótermek és egyéb intézmények építésére és felszerelésére, a falu egészségügyi és szociális helyzetének emelése céljából az egészségügyi szervezet kiépítésére.⁸⁴

Az 1938. évi XX. törvénycikk a kormányt felhatalmazta 400 millió pengő kölcsön felvételére és 600 millió beruházási hozzájárulás (vagyonadó) bevezetésére.⁸⁵ A Darányi-terv megvalósításából elsősorban a nagyvállalatok profitáltak, de a közép- és kisüzemek is számos megrendeléshez jutottak.

Olyan intézkedések történtek, amelyek megteremtették a gazdasági életbe való erőteljes állami beavatkozás lehetőségét. 1937 végén létrehozták a Honvédelmi Minisztérium XVII. osztályát azzal a céllal, hogy teremtsen kapcsolatot az ipari és a hadügyi minisztériumok között, és irányítsa az ipar háborús mozgósításának feladatait. A honvédelmi miniszter bizalmas utasításban szabályozta a hadiüzemek és az itt dolgozók felkészítését mozgósítás és háború esetére.⁸⁶

Az ötévesre tervezett, de háromévesre rövidített Darányi-program gyorsan kibontakozó hadiipari konjunktúrát eredményezett. Az ipari növekedés üteme 1939-ben 22%, 1940-ben pedig 11% volt. Jelentősen nőtt az ipar kapacitása is,

⁸³ Honvári (2006): i. m. 65.

⁸⁴ 1938. évi XX. törvénycikk a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházások megvalósításáról, s ezek költségeinek fedezéséről, 1. §.

⁸⁵ 1938. évi XX. törvénycikk a honvédelem és a közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházások megvalósításáról, s ezek költségeinek fedezéséről, 2–3. §.

⁸⁶ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A magyar királyi honvédség, 1919–1945*. Budapest, Zrínyi, 1987. 112–121.

24 új üzemet építettek, és 411 gyár bővítésére került sor. Jelentősen csökkent a munkanélküliség is.⁸⁷

A gyáripari termelés növekedési indexe az 1938-as 100%-hoz képest 1939-ben 121%, 1940-ben 133%, 1941-ben 130%, 1942-ben 135%, 1943-ban pedig 142% volt.⁸⁸

A háborús konjunktúra nemcsak a gyáriparra, hanem a kisiparra is kiterjedt, igaz, kisebb mértékben. A kisipar növekedése elmaradt a gyáripar mögött, részese az ipari termelésből az 1930-as 28,4%-ról 1940-re 25,2%-ra esett vissza.⁸⁹

A magyar gazdaság válságból való kilábalása döntően nem egy öntisztulási folyamat eredményeképpen, a világpiaci feltételek kedvező változásainak hatására történt meg. A növekedésben az állami megrendelések, a katonai potenciál fejlesztése volt meghatározó. A gazdaság a válságból egy háborús, kötött gazdaságba nőtt át.⁹⁰

A fegyverkezési program átrendezte a nemzeti jövedelem szerkezetét. Az ipar jelentőségének folyamatos növekedését mutatja, hogy 1920 és 1941 között a nemzeti jövedelemből az ipar részesedése 30%-ról 36%-ra emelkedett, a mezőgazdaságé pedig 42%-ról 37%-ra csökkent. Az ipari népesség aránya ugyanebben az időszakban 21%-ról 25%-ra nőtt.⁹¹

A magyar gazdaságban a folyamatos állami megrendelések hatására az ipar vált a legfontosabb ágazattá. Az ipar belső szerkezete ugyanakkor jelentősen eltért a fejlett országokétól, termelékenysége pedig messze lemaradt azoktól.⁹²

1939-ben az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok száma 2644 volt, amelyből 1966 Budapesten működött.⁹³

Gazdaságirányítási szervezeti változások

Az 1930-as években jelentős változások következtek be a gazdaságirányítás szervezetében, arra figyelemmel, hogy 1935-ben önálló iparügyi minisztérium jött létre. A kereskedelemügyi minisztérium ügykörét kettéosztották ipari, valamint kereskedelmi és közlekedési ügyekre.

⁸⁷ Kaposi (1998): i. m. 123.

⁸⁸ Csikós-Nagy (1996): i. m. 101.

⁸⁹ Berend–Ránki (1972): i. m. 210–221. Későbbi közlését lásd Czoch Gábor et al. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény, XVIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003. 481.

⁹⁰ Csikós-Nagy (1996): i. m. 98.

⁹¹ Gunst (1996): i. m. 84–85.

⁹² Kaposi ([2002] 2010): i. m. 318.

⁹³ Magyary (1942): i. m. 172.

Az iparügyi miniszter a belügyminiszterrel együtt fontos feladatokat látott el az építésügy, a településfejlesztés és a településrendezés területén. 1937-ben alkották meg az 1937. évi VI. törvénycikket a városrendezésről és az építésügyről. Az európai mércével is színvonalas törvény először a magyar történelemben egységes és átfogó módon szabályozta az városrendezés és az építésügy kérdéseit. Ez még akkor is igaz, ha a törvény szándékoltan nem foglalkozott a közületi építkezésekkel. Ennek oka az az álláspont, amely szerint az állam önmagával szemben nem gyakorol hatósági jogkört, hiszen ő a közhatalom birtokosa, így annak önmagára irányítása ellentmondásos volna. Az e körben keletkezett jogszabályok is csak az egységes végrehajtást célozták. Ennek érdekében két jogszabály is született. A 3700/1931. M. E. sz. rendelet a kereskedelemügyi, a 7500/1935. M. E. sz. rendelet pedig az iparügyi miniszter hatáskörébe utalta a középítkezések egységes végrehajtásának előmozdítását. Az érintett minisztériumok azonban általában nem tartották magukra nézve kötelezőnek a jogszabályok rendelkezéseit, és saját elképzeléseik, érdekeik szerint építkeztek.⁹⁴

1935-ben az Iparügyi Minisztériumhoz került a Lakásépítési Állandó Bizottság, a hatósági munkaközvetítés, az iparfelügyelők által végzett munkavédelem, a bányahatósági jogkör, valamint a mérnöki kamarák és az ipartestületek felügyelete.⁹⁵ A Lakásépítési Állandó Bizottság a családi házak építésének támogatására szolgáló hitelek elbírálását és engedélyezését végezte.

A hatósági munkaközvetítés szerve Budapesten az Állami, máshol a Hatósági Munkaközvetítő Hivatal volt. A munkavédelmi feladatokat az iparfelügyelők végezték. A bányászati közigazgatás elsőfokú szervei a bányakapitányságok voltak, a másodfokú feladatokat az iparügyi minisztérium látta el.

A kereskedelemügyi és közlekedési minisztérium ügykörébe tartozott a külkereskedelem, az idegenforgalom, a közlekedésügy (útügy, közlekedési vállalatok) és a posta.

A külkereskedelemben is jelentős feladatokat végzett a Magyar Királyi Tengerészeti Hivatal (1921. évi L. törvénycikk), amely – egyebek mellett – a magyar tengeri hajók lajstromozását is ellátta.⁹⁶

A Kereskedelemügyi és Közlekedési Minisztérium keretében megalakult 1928-ban az Országos Idegenforgalmi Tanács és ennek Intéző Bizottsága az idegenforgalom egységes megszervezésére, felügyeletére, valamint az idegenforgalom fejlesztésével szervezetek és alakulatok együttműködésének biztosítására.⁹⁷

⁹⁴ Imre Miklós: *Az építésügy igazgatása és jogi szabályozása*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1993. 35–36.

⁹⁵ Barna et al. (2014): i. m. 241.

⁹⁶ Barna et al. (2014): i. m. 241.

⁹⁷ Rehák Géza: *Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére*. PhD-értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011. 41.

A kereskedelmi és iparkamarák felügyeletét a kereskedelemügyi és közlekedésügyi miniszter látta el.⁹⁸

Összefoglalva megállapítható, hogy Magyarország gazdaságára, gazdaságirányítására – így az ipar irányítására is – az első világháborút és a trianoni traumát követően a második világháborús hadigazdálkodás kialakulásáig rendkívül aktív állami gazdasági szerepvállalás volt jellemző. Ezt a központosított, kézi vezérelt, tulajdonképpen bizonyos értelemben keynesi alapokon nyugvó gazdálkodást a – terjedelmi okokból jelen tanulmányban nem vizsgált – második világháborús hadigazdálkodás követte. A több mint két évtizedig tartó korszak az államtól szinte folyamatos gazdaságiválság-menedzselést igényelt. Az óriási erőfeszítésekkel 1925-re megvalósult gazdasági konszolidációt egy rövid, 1929-ig tartó gazdasági fellendülés követte. A gazdasági világválság következményeinek tompítása és felszámolása még erőteljesebb protekcionista eszközök alkalmazását tette szükségessé. A Darányi-program és a háborús konjunktúra kétségtelenül bizonyos gazdasági fellendülést eredményezett, elsősorban a nehézipar területén. A második világháborúba történt belépéssel egy időben ugyanakkor már felerősödtek az állam eladósodásával és a lakossági ellátással kapcsolatos negatív gazdasági következmények. Ezeket igyekeztek háborús, kötött kényszergazdálkodási eszközökkel tompítani, meglehetősen kevés sikerrel.

⁹⁸ Horváth (2014): i. m. 241.

Irodalomjegyzék

- Bekker Zsuzsa – Hild Márta: Közgazdaságtan a két világháború között. In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdeteitől a II. világháborúig)*. Budapest, Aula, 2002.
- Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Budapest, Kossuth – KJK, 1972.
- Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank, 1924–1948*. Budapest, Presscon, 1995.
- Cameron, Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest, Maecenas, 1998.
- Csikós-Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén*. Budapest, Akadémiai, 1996.
- Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A magyar királyi honvédség, 1919–1945*. Budapest, Zrínyi, 1987.
- Egyed István: *Iparjog*. Budapest, Franklin Társulat, 1925.
- Farkas Csaba – Kasza Péter Ferenc: A közbeszerzések hazai szabályozásának fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, 67. (2005), 6. 7–11.
- Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Budapest, Aula, 2006.
- Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014.
- Horváth Róbert: Az 1929–1933-as magyar pénzügyi válság főbb monetáris gazdasági jellegzetességei. *Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica*, 32. (1984), 1. 56.
- Imre Miklós: *Az építésügy igazgatása és jogi szabályozása*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1993.
- Kaposi Zoltán: *A XX. század gazdaságtörténete I. 1918–1945*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998.
- Kaposi Zoltán: *A 20. század gazdaságtörténete*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2004.
- Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete, 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, [2002] 2010.
- Kövér György – Búza János – Kaposi Zoltán – Honvári János – Draskóczi István (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula, 2002.
- Magyary Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga*. Közigazgatási jogi tanulmány. Budapest, Studium, 1923.
- Magyary Zoltán: *Magyar Közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.
- Muraközy László: Államok kora. *Az európai modell*. Budapest, Akadémiai, 2012.
- Pogány Ágnes: Hegedűs Lóránt pénzügyminisztersége, 1920. december – 1921. szeptember. In Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank története*. Budapest, KJK, 1993. 438–444.
- Rehák Géza: *Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére*. PhD-értekezés. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2011.
- Szávai Ferenc: *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*. Budapest, Pro Pannonia, 2004.
- Varga István: *Csonka-Magyarország gazdasági fejlődése*. Budapest, Kir. József-Műegyetem, 1932.
- Későbbi közlését lásd Czoch Gábor – Faragó Tamás – Kövér György – Pogány Ágnes – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény, XVIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003. 346.